

CURSURILE DE VARĂ DE LA VĂLENI DE MUNTE — TRIBUNA DE UNITATE NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DE PRETUTINDENI

Victor Dobrescu

Cu prilejul Expoziției jubiliare de la București din 1906, Nicolae Iorga a întâlnit pe profesorul și publicistul bucovinean George Tofan, directorul revistei „Junimea literară din Cernăuți” un suflet entuziast și luminat, care l-a rugat să ia inițiativa înființării unor cursuri de vară, unde să se adune românii de peste hoare, să se cunoască între ei și astfel să pornească pe drumul unității naționale, cu mai multă hotărâre și cu mai mult entuziasm.¹

Ideea a fost reluată în periodicalul „Desteptarea” din Suceava, unde se sublinia necesitatea întăririi legăturilor sufletești între românii de pretutindeni cu diferite ocazii. După afirmația lui Nicolae Iorga, cursurile de vară de la Vălenii de Munte au fost inițiate în primul rând pentru bucovineni.² La 11 iunie 1908, zi care amintea aniversarea a șase decenii de la izbucnirea revoluției burghezo-democratice din 1848 în Țara Românească, ziarul lui Nicolae Iorga „Neamul românesc”, anunța că „mai mulți profesori au luat hotărârea de-a ține cursuri de vacanță la Vălenii de Munte...³

Primul scop pe care-l urmărea N. Iorga prin organizarea acestor cursuri a fost acela „de-a realiza un centru unic de întâlnire a intelectualelor din provinciile locuite de români, pentru a se cunoaște și-a colabora pe terenul culturii naționale”. Intenția lui Nicolae Iorga era ca

aici să aprindă flacăra ideii de unitate politică sub semnul culturii, iar Vălenii de Munte era un loc potrivit pentru atare scop. Insuși numele localității este evocativ și simbolic. Așezat pe cursul superior al Văii Teleajenului, la poalele Munților Buzăului, Vălenii de Munte este o localitate pe unul dintre cele mai umblate drumuri dintre Dunăre peste Carpați în Transilvania. Situat cam la jumătatea distanței dintre București și Brașov, la numai 45 km de vechea graniță și unde începând din 1908, erau polarizate forțele intelectuale de pe tot cuprinsul vechii Dacii, constituind un puternic centru de cultură națională.⁴

Începutul cursurilor de vară s-a făcut prin conferința lui Nicolae Iorga din seara zilei de 2 iulie 1908, în fața unui public entuziast și au durat pînă la sfîrșitul lunii august. Cu această ocazie a vorbit despre „romanitatea noastră”, „persistența noastră în Dacia” și „formarea limbii române”. Influența cuvîntului său asupra ascultătorilor era covârșitoare. Sosirea sa la cursuri era așteptată cu înfrigurare. El apărea simplu pe scenă și începea prelegerea fără introducere sau fraze căutate, iar ascultătorii înmărmureau cu creionul în mînă.⁵ În primul an au fost doar șase vorbitori :

- 1) Nicolae Iorga : Istoria românilor și istoria literaturii românești ;
- 2) G. Murgoci : Geografia României ;
- 3) N. Dobrescu : Istoria bisericii românești ;

- 4) St. Bogdan : Economia națională românească ;
 5) V. Bogrea : Istoria literaturilor moderne ;
 6) Al. Lapedatu : Din istoria românilor. ⁶

Începuturile n-au fost ușoare, fiindcă autoritățile austro-ungare căutau să împiedice pe aceia care năzuiau să ajungă aici. Din această cauză inițial la cursuri au luat parte numai 50 persoane, veniți din Transilvania și Bucovina, învățători, studenți etc., ca să-și cunoască țara și frații și să-l asculte pe cel ce întreținea „flacăra așteptărilor“. Marele animator și om de cultură vedea și credea în ceea ce trebuia să vină. El spunea că „la Vălenii de Munte nu se face politică“... „că noi mergem drept către unirea națională“. ⁷ Cursurile s-au ținut la început într-o sală de clasă a școlii primare din localitate, pînă în anul 1912, cînd s-a construit sala de cursuri, nu prea mare, dar cu o „bună acustică“.

Nicolae Iorga n-a urmărit prin aceste cursuri să întemeieze o „universitate populară“, ci „crearea unui curent de solidaritate națională“, de luare de contact cu realitățile de pe ambele versante ale Carpaților, cu cultura românească autentică și întărirea încrederii în forțele innăscute ale poporului român. ⁸ De obicei cursurile se desfășurau anual între 15 iulie-15 august, aveau caracter liber, iar programul se alcătua de un comitet de acțiune sub îndrumarea prof. N. Iorga. Pe lângă expuneri de înaltă ținută, urmate de discuții, vizite și excursii în împrejurimi la Slănic, Mineciu, Cheia și Suzana, se organizau serbări, festivaluri și seri de teatru, cu sprijinul Ligii culturale, pentru destinderea cursanților.

Programul zilnic consta în prelegerea prof. între orele 11-12 1/2 pe baza temei din anul respectiv,

care era variată și interesantă, ex : „Forme care se duc și realități care vin“. Cei prezenți îl ascultau fascinați de verbul lui, fiind unul din cei mai mari vorbitori ai noștri. ⁹ În ziua deschiderii cursurilor prof. își primea oaspeții la gară în mod emoționant. Numărul participanților se ridica pînă la 400, dintre care 65 reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare. Ecoul cursurilor a fost puternic. Cel care a dat tonul a fost ziarul „Drapelul“ din Lugoj, care sublinia „trebuința lor arzătoare nu numai pentru cei din România, ci mai ales pentru cei din țările coroanei Sf. Ștefan“, adăugînd că „dl Iorga a dovedit și de astă dată că are o deosebită pricepere pentru trebuințele românilor de pretutindeni și-a căutat după putință, chiar cu mari jertfe, să satisfacă prin cursurile de vacanță de la Vălenii de Munte o parte din aceste trebuințe“. ¹⁰

Și mai clar ne apar scopul, împrejurările și factorii care au contribuit la întemeierea acestui așezămînt în cuvintele lui N. Iorga : „Am deschis aceste cursuri de vară cu scop dublu : de-a trezi sufletul românesc de pretutindeni și de a schimba... chiar formele de stat în care trăia poporul nostru... Am fost un luptător pentru împlinirea granițelor, dar și unul pentru ridicarea sufletească a claselor oprosite.“ ¹¹

La 1 iulie 1909 cursurile încep cu avînt sporit și țin pînă la jumătatea lunii august organizîndu-se și serbări în memoria lui A.I. Cuza. Acum participă mai mulți cursanți, iar programul conferințelor a fost mai amplu și mai variat tratîndu-se multe subiecte cu caracter practic. Cuvîntarea de deschidere a fost ținută de scriitorul B. Ștefănescu-Delavrancea, care a vorbit despre „Poezia populară românească“, care

poate servi ca model estetic și-a recomandat poetilor noștri o „terapie de poezie populară”.¹² Caracterul liber și popular al cursurilor este scos în evidență de N. Iorga în lecția inaugurală din 1909, din care rezultă necesitatea cursurilor pentru „lumea fără titluri, dar cu dorința de a învăța, și mai ales aici mulți români de peste hotar, care stau departe de școala națională românească... pentru a-și desăvîrși creșterea românească”...¹³

Începînd din 1909, numărul oamenilor de știință care participă la cursuri cu conferințe în diferite ramuri sporește an de an. N. Iorga, deschide un ciclu de 20 lecții despre „Poezia populară românească, natură, originea și valoarea ei” și altul despre „Originea neamului nostru și înriurirea lui asupra altor neamuri”, V. Bogrea a ținut 22 lecții despre „Literaturile europene”; Al. Lapedatu a vorbit despre „Relațiile Principatelor cu Transilvania”; N. Mihălcescu despre „Rostul românilor în istoria universală”; M. Pașcanu „Vechile instituții de drept”; I. Răducanu „Rolul cooperăției în viața economică românească”, dr. Manicaticide „Sănătatea poporului român” etc.¹⁴ La cursuri au participat apoi un număr din ce în ce mai mare de ascultători, iar printre vorbitori s-au aflat oameni din ce în ce mai distinși în cultura românească: V. Pîrvan, I. Andrieșescu, dr. I. Cantacuzino, I. Bogdan-Duică, Em. Bucuța, N. Batzaria, I. Moisil, A.D. Xenopol, C. Moisil, D. Gusti, Ion Marin Sadoveanu, etc.¹⁵

La cursurile din 1910 numărul participanților a crescut, iar conferințarii s-au înmulțit, îmbogățindu-se și programul prelegerilor. N. Iorga a inaugurat ciclul de conferințe privind istoria românilor după informațiile călătorilor străini. N. Pîrvan a abordat problema de filosofie antică, N. Bănescu aspecte

de literatură elină, D. Popovici-Lupa despre chestiuni ale gospodăriei rurale, I. Negrescu despre comerțul românesc etc. Cursurile au fost urmate de excursii la minăstirea Zamfira și Cîmpina, care au prilejuit discuții pe teme de istorie și artă veche românească.¹⁶ Cu prilejul încheierii cursurilor din 1910, Iorga subliniază sensul simbolic al activității culturale începute în 1908. Prin cursurile de la Vălenii de Munte el urmărea „rectificarea mentalității românești”, considerîndu-le „băi curățitoare pentru trupul național”. El considera că națiunea română trebuie să se spele de lipsa de încredere în sine, de desperare, de umilință față de străini.¹⁷

În 1911 cursurile s-au deschis la 1 iulie, luînd o mare amploare prin participarea unui mare număr de ascultători din țară și de peste hotare. Pe lângă prof. înfîlșiți în anii precedenți s-au mai adăugat: S. Mindrescu, Ion Ursu, Nerva Hodoș etc. Despre sensul acestor cursuri N. Iorga spunea următoarele: ... caracterul deosebit al cursurilor de la Vălenii stă în tendința lor de-a împărtăși cultura în vederea celor mai grabnice necesități morale ale sufletului nostru național. Sintem un neam fărâmițat și cea dintîi datorie a ceasului de față e să stringem aceste fărîme prin imprimarea aceluiași spirit de cultură.¹⁸

Auditorul cel mai numeros a fost în 1912, cînd s-au adunat cei mai mulți români de peste hotare în special din Transilvania și s-a dat în folosință sala cea nouă. S-a înrădăcinat obiceiul ca fiecare participant să vină la Vălenii cu costumul său național.¹⁹ Este apogeul înfloririi cursurilor de vară de la Vălenii înainte de război. A participat și un grup de tineri și distinși învățători în frunte cu Ion Mihalache. Cursurile s-au ținut în noua sală în prezența Regelui Ferdinand. În

lecția inaugurală N. Iorga arată că aici a luat ființă o școală de gândire și cultură românească, „școala dragostei de țară”. Apoi a expus lecția „Însemnătatea românilor în istoria universală”.²⁰ Au mai ținut conferințe G. Bogdan-Duică despre pedagogie, N. Hodoș, despre tiparul românesc, dr. Manicatlade despre câteva chestiuni de medicină socială și igienă, G. Murgoci despre pământul românesc, N. Madgearu despre asigurările muncitorești din România, P. Papahagi din viața aromânilor, I. Ursu despre cauzele măririi și scăderii noastre etc. În afară de cursuri, care au avut un program amplu, variat și sistematic, s-au organizat și festivaluri literare și artistice, la care pe lângă diletanți au participat și artiști de la Teatrul Național din București,²¹ în frunte cu Aristița Romanescu și s-a organizat și un concurs de costume naționale dotat cu premii.

În 1913, din cauza campaniei din Bulgaria s-a făcut numai deschiderea cursurilor, iar în 1914 s-au redeschis la 1 iulie cu un vibrant discurs al lui N. Iorga și s-au ținut numai 20 de zile, datorită începerii primului război mondial.²²

În timpul ocupației germane a fost devastată sala de cursuri, tipografia și depozitul de cărți, iar mulți dintre cursanți se găseau pe câmpurile de luptă. Această cecitate a culturii românești este rodul unei intense și îndelungate activități cultural-politice a mai multor generații, a cărui întemeietor și animator a fost prof. N. Iorga, care în lecțiile de deschidere ținute an de an a prezentat de fiecare dată problemele cele mai actuale împrejurărilor politice date. Puternica sa personalitate a dat prestigiu instituției, spre ea priveau cu admirație nu numai miile de cursanți, ci și instituții de prestigiu ca Academia

Română și Astra. Tineretul din provinciile asuprite trecea pe furie munții pentru a asculta cuvântul lui Iorga și al marilor cărturari ai vremii, găsind aici o adevărată școală a culturii naționale și a vieții politice românești.²³

Ajunsesse Vălenii de Munte, prin titanica muncă desfășurată aici de N. Iorga, să fie comparat cu Iasnaia Poliana lui Tolstoi, Weimar-ul lui Goethe, Cătuțul scoțian al lui Carlyle, Concord-ul lui Emerson, un fel de Bayreuth.²⁴ Cuvintele lui Iorga n-au căzut pe loc gol, ele au avut răsunet în conștiința cursanților săi. Astfel, 37 învățăori bucovineni, împiedicați de autoritățile austriace să vină la Văleni, „fiind concentrați” la Stanislau în Galiția, trimit respectuosul lor salut celor „adunați la cursurile din Vălenii de Munte și pe prof. cari și-au jertfit liniștea și odihna binemeritate pentru îndeplinirea idealului național.”²⁵ În acest sens scriitorul bănățean M. Gașpar mărturisea: „În sala de cursuri aflai români din toate ținuturile, în straiete și cu accentul lor, aducând cu ei tot entuziasmul și voința de-a înfăptui unitatea națională: bănățeanul M. Gașpar, transilvănenii Al. Lapedatu, Simion Mindrescu, Ion Lupaș, O. Ghibu, I. Ursu și bucovinenii I. Nistor, G. Tofan ș.a. Cea fost Cernaucă lui Hurmuzachi și Minjina lui Negri la 1848, unde s-a pregătit unirea din 1859, același rol l-au avut Vălenii pentru unirea din 1918.”²⁶

Aceste cursuri nu se desfășurau după un program, nu confereau diplome, deplasarea și întreținerea se suporta de către cursanți, dar erau cel mai eficace factor de educație națională, organizarea lor răspunzând unor necesități superioare ale neamului românesc. Dacă înainte de război caracterul acestor

cursuri îl dădea nota iridentă, care tindea la crearea unei conștiințe naționale, după înfăptuirea unității politice și teritoriale, caracterul lor este larg social, adinc cultural și moral, pentru crearea solidarității naționale²⁷ și prieteniei cu minoritățile naționale. Puterea și strălucirea „cetății culturale“ de la Vălenii de Munte (Ion Sîngeorgiu), precum și „minunea“ înfăptuită (G. Brătianu), nu consta numai din aceste cursuri; ci într-un întreg ansamblu de așezăminte, cum ar fi: Tipografia „Datina românească“, ziarul „Neamul Românesc“, Școala de misionare morale și naționale, cursuri de limbă română pentru minoritățile naționale, „Muzeul de artă religioasă“, Școala artelor uitate, Cămin pentru studentele sărace și debile și teatrul de vară, dînd Vălenilor o faimă, care s-a prelungit peste decenii. După unirea cea mare din 1918, toate aceste instituții s-au încadrat în activitatea „Ligii culturale“.²⁸

După primul război mondial cursurile se reiau în 1921, cu multe lipsuri în organizare. Prelegerile au fost puține și auditoriul restrîns, însă au fost ținute de bărbați străluciți: T. Ionescu, Eugen de Martonne, dr. Wright, dr. Gaster ș.a.²⁹ Din 1922 cursurile se reorganizează sub denumirea de „Universitatea populară de la Vălenii de Munte“ pentru a da un caracter riguros științific problemelor tratate și prin formarea unui adevărat centru de unificare a culturii naționale și înfrățirea prin cultură a românilor cu naționalitățile conlocuitoare, pentru întărirea încrederii în viitorul comun și în roșul neamului nostru în lume.³⁰ În acest sens au fost invitați învățați maghiari și sași, care au ținut prelegeri în limba română sau maternă despre cultura și literatura lor națională „fără prejudecăți naționale“, de către A. Bitag, V.

Roth, Palffy, Fr. Muller, H. Brandsch și s-au înființat cursuri de limba română pentru naționalitățile conlocuitoare, ținute de prof. Dianescu.³¹

După unire la Văleni se adună toate energiile morale și culturale ale țării. Lecțiile se țineau cu regularitate la orele 11 dimineața. Timp de o lună se trata același subiect, dintre care majoritatea expunerilor au fost tipărite. Prof. Iorga vorbea liber și înaripat și nu folosea notițe, se adresa direct auditoriului, căutînd privirea unora. După curs stătea de vorbă cu cei ce-l solicitau.

La orele 19 seara avea loc plimbarea prin Văleni cu cursiștii, cu care vorbea de toate, ca un fel de seminar în aer liber. Excursiile în împrejurimi se organizau duminica sub conducerea prof., iar la sfîrșitul cursurilor o excursie mare de 4-7 zile la 15 august cu care ocazie se vizita Cîmpina, Slănic, Suzana și Cheia, precum și Mănăstirea Zamfira, pictată de N. Grigorescu. „Așa a deprins Iorga generație de generație cu ideea că trebuie să-ți cunoști țara“. Sîmbăta avea loc șezătoarea cu coruri, dansuri și piese scurte de teatru. La 14 august avea loc festivalul artistic cu o piesă a lui N. Iorga ex.: „Răzbunarea pămîntului“ care se juca în aer liber în decorul natural al Vălenilor.³² Prof. urmărea ca prelegerile ce se țineau la Universitatea populară să se ridice la un nivel științific corespunzător, să fie la curent cu progresele științei și să fie accesibile auditoriului. El a conceput școala de la Văleni ca „o școală a oamenilor maturi“, un început de educație permanentă.

În 1924 deschiderea cursurilor s-a făcut în prezența conducătorului statului, care spunea că: „un popor se ține prin ideile sale conducătoare: originile, rolul istoric și valoarea

actuală, ideia situației României și a poporului românesc în cadrul umanității.³³ În lecția inaugurală N. Iorga spunea că a conceput acest așezământ în „care profesor să fie cine are ceva de spus“, iar elev „cine crede că mai are ceva de învățat“ prin schimbarea rolurilor. N. Iorga a vorbit despre Regionalismul și unitatea românească și ce este democrația, Vl. Ghidionescu despre Curente pedagogice moderne, D. Iancovici — Liga națiunilor, Șt. Meteș — Legăturile românilor cu sașii și secuii, dr. Ernest Ene — Capitalul străin în România, Apostol D. Culea — Chestiunea culturii populare, C. Calmuschi — Țara noastră, ing. Al. Periețeanu — Conflicte economice între capital și muncă, D.V. Țoni — Probleme de educație etc.³⁴

Numărul ascultătorilor a crescut din an în an, cel mai numeros public a fost în 1922 — 420 români și 90 minoritari, iar numărul conferențiarilor a ajuns la 100, fiind asigurați de univ. din Cluj, București, Iași și Cernăuți, precum și de la Institutele de învățământ superior din Timișoara și Oradea [Mare.³⁵ Treptat cursurile de la Văleni au evoluat de la o simplă inițiativă particulară la un așezământ de prestigiu, în jurul căruia erau polarizate cele mai de seamă forțe ale culturii românești în serviciul idealului politic de unire statală a tuturor românilor și pentru răspândirea culturii în masele populare.

Între anii 1928-1938 au venit la cursuri și studenți străini, în cadrul convențiilor de schimburi culturale cu Italia, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia etc. În anul 1929 N. Iorga organizează excursii cu cursiștii și peste hotare la Veneția în Italia.³⁶ Universitatea populară de la Văleni de Munte a fost și un centru de cultură pus în slujba latinității, prin

conferințe și vizite reciproce, în special cu intelectualii italieni, dar și francezi. Cursurile au fost frecventate de studenți, ziaristi și oameni de știință: Tagliavini, Claudio Isopescu, Elena Văcărescu, Gh. Diehl, Ramiro Ortiz, Gino Lupi etc.³⁷ Cursurile au încetat în 1941 din cauza asasinării prof. N. Iorga de către legionarii la 27 noiembrie 1940 și începerii celei de-a doua conflagrații mondiale.

Cursurile au fost reluate între 12-19 iulie 1942 sub auspiciile Ligii culturale, care a continuat activitatea de odinioară. Cursul a fost inițiat de prof. D. Pompei și P. Topa sub genericul „Oameni și fapte din trecutul românesc“. Ministerul Propagandei Naționale a oferit 52 burse pentru învățătorii și profesorii din întreaga Moldovă (transistrieni, basarabeni și bucovineni), iar Universitatea din București a oferit câteva burse pentru studenții refugiați din Ardealul de nord și pentru macedoneni. Tematica a fost „etnopedagogia românească“. Au fost ținute expuneri ca: V. Măgureanu — Români cu nume mondial, N. Crețu — Unitatea românească, Gh. Dragomir — Activitatea lui N. Iorga, P. Topa — Mitropolitul Andrei Șaguna, N. Popescu — Mitropolitul P. Movilă; T. Socolescu — Arhitectul Ion Mincu; C. Nedelcu — Aviatorii Tr. Vuia și A. Vlaicu; C. Nedelcu — Miorița și spațiul mioritic etc.³⁸

Expunerile au fost completate de echipa „Joc și cîntec românesc“ a M.P.N. și caravana cinematografică cu filmele sonore „Țara Moșilor“, „Bucovina cu mănăstirile sale“ și jurnale de actualități. În afară de conferințele publice cursanții au urmat zilnic trei cursuri sistematice de limbă, literatură, istorie și geografie românească ținute de către prof. N. Stoenescu și C. Nedelcu, acordându-se o atenție deosebită colegilor de peste

hotare. Cursurile s-au încheiat printr-o șezătoare festivă, compusă din recitări și coruri, precum și dansul stilizat Moldoveanca. S-au organizat excursii pînă la Brașov și București, unde cursiștii au fost primiți în audiență de primul ministru al țării și-au primit în dar cărți și material didactic din partea Casei Școalelor⁸².

Flacăra aprinsă la Văleni în 1908 a fost preluată cu mijloacele noi ale culturii României socialiste sub „forma universității populare, care acoperă toate ramurile științei“.

Cursurile au fost reluate între 2-11 sept. 1968 cu ocazia aniversării a 60 de ani de la înființare, la Universitatea populară de vară „N. Iorga“ de la Vălenii de Munte. În acest an au fost invitați oameni de artă și cultură, precum și activiști din domeniul culturii de masă din toate județele țării. Tematica abordată a pus în lumină preocupările majore ale științei și culturii contemporane: Consecințele sociologice ale revoluției tehnico-științifice-contemporane. Ideea de unitate națională la români, valorile românești în cultura universală etc. Redeschiderea cursurilor de vară a reprezentat un eveniment al vieții noastre culturale.⁶⁰

În 1977 cursurile de vară ale Universității populare „N. Iorga“ de la Vălenii de Munte și-au desfășurat programul sub genericul „Independență și continuitate — coordonate majore ale istoriei poporului român“. Timp de-o săptămână au fost prezentate de către academicieni, cadre

didactice universitare, cercetători și oameni de artă în fața cursanților — directori de case de cultură, de cluburi muncitorești și cămine culturale referate și comunicări. Au fost programate de asemenea, colocvii cinematografice cu prezentări de filme în premieră, de artă plastică și spectacole cultural-artistice⁶¹.

În anul 1978 cursurile s-au deschis în cadrul Festivalului Național „Cîntarea României“. Manifestare de larg ecou în cultura românească, preluată și îmbogățită în anii socialismului. La deschiderea noii ediții au fost prezente personalități de frunte din domeniul științei, artei și culturii la primul simpozion: „Permanențe ale gândirii lui N. Iorga în contextul culturii românești și universale“. Timp de 10 zile pentru cei prezenți la Văleni au fost prezentate comunicări și referate științifice și au fost organizate dezbateri, spectacole de teatru și film, în premieră pe țară, concerte, expoziții de carte, documente istorice și fotografii etc.⁶².

Universitatea populară de la Văleni s-a înscris, prin scopurile și rezultatele ei, într-un program permanent al culturii și istoriei românești. Inițiativa lui N. Iorga relua aspirații mai vechi și impunea urmașilor continuitatea. Ea a fost o operă de cultură, umanistă și națională⁶³, care continuă astăzi pe tot cuprinsul țării, formînd un uriaș dialog între dascăli și iubitori de cultură, care dezbate problemele majore ale culturii naționale și mondiale.

NOTE

¹ Tofan G., *Cursuri universitare feriale*, în „Junimea literară“, III, nr. 8-9/1906.

² Iorga N., *Tinerii bucovineni și cursurile de vacanță din România*, în „Neamul românesc“, III, nr. 80/1908, p. 1253.

³ Curticăpeanu V., *Miscarea culturală românească pentru unirea din 1918*. Ed. științifică București, 1978, p. 222.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Tofan G., *Cursuri pentru sufletul*

- românesc, în „Junimea Literară” V, nr. 9-10/1908, p. 195.
- ⁶ Sadoveanu I., *Vălenii de munte* — centru de cultură națională, în „Boabe de grâu” nr. 5/1930, p. 273.
- ⁷ Iorga N., *O viață de om, așa cum a fost*, vol. III, p. 175.
- ⁸ Ungureanu C., *Cursurile de vară și Universitatea populară*, „N. Iorga”, în „Buletinul Soc. de științe filologice din RSR” pe anul 1978, Buc. 1978, p. 37.
- ⁹ *Ibidem*, p. 19.
- ¹⁰ „Drapelul”, Lugoj, nr. 10/1908.
- ¹¹ zNeamul românesc pentru popor”, nr. 18/1934, p. 335.
- ¹² Theodorescu B., *N. Iorga*, Ed. Tineretului, Buc., 1908, p. 217.
- ¹³ Iorga N., *Cursurile noastre*, în „Neamul românesc”, IV, nr. 72/1909, p. 1145.
- ¹⁴ Sadoveanu I., *Boabe de grâu...*, p. 273.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 274.
- ¹⁶ Curticăpeanu V., *Mișcarea culturală...*, p. 225.
- ¹⁷ „Neamul românesc”, V, nr. 101/1910.
- ¹⁸ „Neamul românesc”, VI, nr. 74/1911.
- ¹⁹ Theodorescu B., *N. Iorga...*, p. 219.
- ²⁰ „oaba de grâu”, nr. 3/1930, p. 274.
- ²¹ Curticăpeanu V., *Mișcarea culturală...*, p. 226.
- ²² *Ibidem*, p. 227.
- ²³ *Ibidem*, p. 229.
- ²⁴ Theodorescu B., *N. Iorga...*, p. 222.
- ²⁵ „Neamul românesc”, IV, nr. 77/1909, p. 1239.
- ²⁶ Theodorescu B., *N. Iorga...*, p. 224.
- ²⁷ „Revista generală a învățămîntului”, nr. 2/1925, p. 98.
- ²⁸ Netea V., *Liga culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Ed. Junimea Iași, 1978, p. 242.
- ²⁹ „Boabe de grâu” I, nr. 5/1930, p. 275.
- ³⁰ „Buletinul Soc. de științe filologice din RSR”, pe anul 1978, Buc. 1978, p. 38.
- ³¹ „Boabe de grâu” I, 5/1930, p. 276.
- ³² Theodorescu B., *N. Iorga...*, p. 284.
- ³³ „Revista generală a învățămîntului”, nr. 2/1925, p. 99.
- ³⁴ „Boabe de grâu” I, nr. 5/1930, p. 278.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 278.
- ³⁶ Theodorescu B., *N. Iorga...*, p. 283.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 290.
- ³⁸ „Școala românească”, nr. 6/1942, p. 62.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 64.
- ⁴⁰ Cîndea V., *O operă de luminare culturală și patriotică*, în „Scinteia nr. 7824/13 sept. 1968, p. 44.
- ⁴¹ „Scinteia”, 31 aug. 1977, p. 4.
- ⁴² „Scinteia”, 27 aug. 1978, p. 4.
- ⁴³ Cîndea V., *O operă de luminare...*, p. 4.